

Голові разової спеціалізованої вченої
ради ДФ 35.051.147
Львівського національного університету
імені Івана Франка
доктору історичних наук, доценту
кафедри археології та історії стародавніх цивілізацій
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Онищуку Ярославу Івановичу
(79000, м. Львів, вул. Університетська, 1)

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата історичних наук, асистента кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Филипчука Олександра Михайловича на кваліфікаційну наукову працю Райтаровської Наталії Григорівни «Військові походи Скьольдунгів (VII-X ст.)» подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія (галузь знань 03 Гуманітарні науки).

Дисертаційне дослідження Наталії Григорівни Райтаровської «Військові походи Скьольдунгів (VII-X ст.)» знаходиться на перетині різних дисциплін: скандинавських студій, медієвістики та східноєвропейської медієвістики або досліджень Русі. Останнє, вимагає не лише посиленої підготовки дисертантки в межах загальної медієвістики, але змушує також розглядати й коло джерел, які дещо виходять за межі усталених традиційних рамок вищезазначених напрямів як-от аналіз скарбів арабського срібла та даних топоніміки. Відрадно, що робота Райтаровської заповнює певну прогалину, яка склалася під час вивчення не тільки «східного вектору» доби вікінгів, але й вивчення безпосередньо ранньої Русі, де традиційно «датські» сюжети перебували на маргінесі. Як дуже добре вказала дослідниця, така неувага до Скьольдунгів є мало виправдана, тому актуальність обраної теми дисертаційної роботи не викликає якогось сумніву. Це стосується й обраного

нею методологічного інструментарію, а саме: розглядати як писемні (наративи), так й археологічні та, насамперед, лінгвістичні джерела в межах одного джерелознавчого синтезу. Звичайно, такий широкий джерелознавчий підхід має свої переваги (добре продемонстровані авторкою у п'яти розділах її роботи), однак містить й недоліки. Перш за все, дослідниця не лінгвіст, тому дуже часто звертається до вивчення ономастикону, ґрунтуючи свої спостереження на працях попередників, часто не завжди вдалих.

Слід визнати, що завдання поставлені дослідницею видаються надто широкими і досить амбітними. Перш за все, три з них приділені «великим темам» історії ранньої Русі: походженню літописного Рюрика, локалізації «Руського каганату», походженні Аскольда. Далі, авторка прослідковує вплив «морських конунгів», походи вікінгів у Данію, та утворення Денло. Загалом, вона не обмежується лише «політичною історією», але йде далі аналізуючи й торгівлю (розділ 4), а також військово-озброєння (розділ 5). Відповідно до поставлених нею завдань постала й композиція роботи, добре структурована з врахуванням вищезазначених особливостей джерел та їх інтерпретації. Відзначимо, що розроблені авторкою ряд наукових положень, гіпотез, ідей характеризуються високим рівнем ймовірності та обґрунтованості. У цьому можна переконатися не лише на основі тексту дисертації, але її широкої апробації у вигляді наукових статей та опублікованих матеріалах.

Необхідно додати, що у дисертаційній роботі винесено положення, які є новими і такими, що істотно розширюють історіографічні уявлення про походи Скульдунгів. Вагомі результати цієї роботи, на мій погляд, полягають не лише у системності аналізу походів Скульдунгів у широких межах, але й ведуть нас до спроби аналізу постання ранньої Русі з «датської» перспективи. Не переказуючи тут структуру та зміст роботи, вкажемо на те, що висновки відповідають поставленій меті та завданням. Перечитання дисертаційної роботи не залишає сумніву в тому, що Райтаровська провела

значну дослідницьку роботу, що дозволило їй як узагальнити ряд історіографічних дискусій, так й запропонувати нові ідеї та гіпотези навколо обраних нею проблем. Дисертаційна робота Райтаровської залишає позитивне враження та є завершеним науковим дослідженням, яке відповідає необхідним вимогам. Це стосується й мови і стилю викладу, а також мети і завдань.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження Наталії Григорівни Райтаровської «Військові походи Скьольдунгів (VII-X ст.)» виконано із дотриманням норм академічної доброчесності, випадків плагіату не виявлено.

Відповідність змісту анотації основним положенням дисертації, зауваження, дискусійні проблеми. Перечитання змісту анотації та основних положень дисертаційної роботи Наталії Григорівни Райтаровської засвідчило їхню відповідність загальним висновкам. Зміст анотації передає основні положення тексту кваліфікаційної наукової роботи. Анотація не містить інформації, яка було б відсутньою в дисертації. Анотація і дисертація оформлені відповідно до п. 6, 7, 8 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії», затвердженого Кабінетом Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21 березня 2022 р. № 341).

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Перейдемо, перш за все, до дрібних дискусійних аспектів, які виникли при перечитанні першого розділу дисертаційної роботи. Щодо огляду історіографії, то, Дмитро Іловайський та Вячеслав Мошин, звичайно, не є радянськими вченими (с. 22). Навряд чи можна зараз писати, що П. Соєр «слухно зауважив на відсутність археологічних джерел та даних топоніміки, які б свідчили про масштабну колонізацію шведами території Східної Європи». (с. 24). Все ж більшість знахідок скандинавських старожитностей

України були опубліковані лише нещодавно, то не дивно, що Петер Соєр не міг врахувати усю сукупність даних. Русько-візантійську угоду варто все ж датувати 944 р. (як у «ПВЛ»), а не 945 р. (як це робить Райтаровська, с. 27). Сумнівним є резон додати до гарного історіографічного огляду аматорських робіт на кшталт Лідії Грот (с. 28) чи тим більше Олени Галкіної (с. 30). Щодо руського каганату, то дослідниця чомусь пропустила важливі роботи Петера Гольдена, Дональда Островскі та Ільдара Гаріпжанова. Остання, як раз й додає лінгвістичних аргументів до тлумачення руського каганату IX ст. як історіографічного фантому. Не до кінця є зрозумілою позиція Райтаровської щодо датських хронік. Якщо дослідниця не використовує повідомлення Адама Бременського після 930-х рр., то чому далі йдеться про Саксона Граматика та «Хроніку датських королів», які до певної міри ґрунтувалися на роботі Адама Бременського? Підтримуючи акцент дослідниці на Шестовиці, прикро, що остання найбільш ґрунтовна публікація матеріалів Шестовиці залишилася не зною для авторки (*A Viking Century. Chernihiv Area from 900 to 100 AD*, ed. S. Stepanenko, Paris: АСНСВYZ, 2022). Після виходу у світ другого видання рунічних написів Єлени Мельнікової, додалася ще велика їх частина, частково опублікована у журналі «Футарк». Роботи Т. Нунена згадані дисертанкою є звичайно важливими, але вже застарілими, як й інші праці перелічені на с. 53. Найбільше значення зараз мають каталоги, складені Г. Рісплінгом та М. Янков'яком (проект «Дірхеми за рабів»), на жаль, не згадані в роботі.

У другому розділ розпочинається із важливої дискусії про походження Рюрика, однак мало вмотивованим є розлогий вступ до «теми» (с. 61-71). Дещо плутаним є виклад дисертантки ономастикону перших руських князів. Підтримуючи авторку в її думці щодо скандинавського походження як Рюрика, так й Олега, Ігоря і Ольги, все ж використання лише історіографічних робіт явно тут не достатнє. Авторка мала би провести невелике дослідження присутності імені Рюрик в скандинавських рунічних написах, це стосується й імені Ігор. Щодо скандинавської огласовки імені

Ігор, то не має потреби заходити аж до XII ст., вже Ліупранд Кремонський називав руського князя «Інгер». Тут і далі має місце цитування праць аматорів. Якщо роботи С. Гедеонова вже давно викреслені із вжитку, то це стосується також й Д. Іловайського, А. Кузьміна та інших, які чомусь щедро цитує дослідниця. Натомість, не згадані найбільш важливі праці на цю тему, які належали німецькому історику та лінгвісту Готфріду Шрамму.

Другий параграф «Вікінги в середньому Подніпров'ї» не менш проблемний. Авторка помиляється, коли пише про каган як титул правителя русів в «Сен-Бертинських анналах». Латинський хроніст вважав «каган» ім'ям правителя русів. Дещо поспішною видається оцінка Райтаровською відомої праці Костянтина Цукермана про початки русі. Перш за все, аргументація Цукермана є цілком оригінальною, а не «повністю запозичена у попередників», як це вслід за іншими, вважає дослідниця. Треба визнати, що мало хто читав оригінальну статтю французькою, а традиційно ґрунтували свої висновки на скороченій версії перекладеній на російську. Це стосується й помилкового переказу ідей О. Пріцака про руський каганат. Сама ідея відмінна від тієї, яку викладає Райтаровська: згідно Пріцака спершу каганат розміщувався на Волзі, а вже після «шлюбу» руського правителя з «харизматичною» династією хозарських каганів, «ідея» кагану переходить до Києва. Всупереч Н.Р. «перша згадка про русів в арабській літературі» міститься не в «Книзі шляхів та країн», автором якої вважається дослідник з центрального Ірану *Абу Ісхак ал-Фарісі ал-Істахрі* (849/850–934)», а належить ібн-Якубі і стосується середини IX ст. Натомість, ідея М. Брайчевського про «літопис Аскольда» є абсолютною фантазією (с. 87), яку чомусь співчутливо цитує дослідниця. Цей «найдетальніший аналіз» Брайчевського є надзвичайно містифікаційний і не може братися на довіру. Слова Райтаровської, що «ал-Масуді називає Діра першим зі слов'янських правителів» ґрунтуються на застарілому перекладі праці ал-Масуді: нові переклади не містять цього «винаходу» російського перекладу XIX ст. Дуже сміливе твердження Райтаровської, «за «Баварським географом» держава

русів, з якої було відправлене знамените посольство, розташовувалась у Подніпров'ї» (с. 95). «Баварський географ» явно написаний вже після першої згадки про русь в латинських джерелах.

Як й слід того очікувати, окремі висновки вимагають дискусії. Зокрема, Райтаровська вважає, що «з вищесказаного випливають висновки, що навколо Києва у IX ст. існувала могутня держава, яка мала значний вплив на геополітичну ситуацію в регіоні. Її правитель носив титул кагана та провадив активну зовнішню політику у Східній Європі, яку відобразили практично всі відомі джерела із сусідніх країн». Як раз «усі відомі джерела» й не знають «могутньої держави» русів в Середньому Подніпров'ї чи деінде в IX ст. Важливо те, що оминає дослідниця, у Середньому Подніпров'ї досі не знайдено скандинавські старожитності у «критичній кількості» датовані IX ст., достатні для доведення скандинавської (руської присутності). Ба більше, як показує маршрут русів за Сен-Бертинськими анналами, підкріплених знахідками візантійських печаток та монет в Данії та Швеції, «резиденція» цього князька русів («ім'я» якого передається як «хаканус») знаходилася явно на Півночі, скоріш за все, у Бірці.

Не менш дискусійне й інше твердження дослідниці про функціонування Дніпровського відтинку шляху «з варяг у греки» вже з початку IX ст., а то й раніше. На жаль, нічого про це свідчить: відсутні традиційні маркери торгового шляху аж до середини X ст. Шлях відкриває лише русько-візантійська угода 911 р.

Висловлені зауваження не применшують цінності робота, а лише зайвий раз вказують на її важливість.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України. Таким чином, дисертаційна робота Наталії Григорівни Райтаровської «Військові походи Скьольдунгів (VII-X ст.)» залишає враження оригінального дослідження. Дисертація відзначається новизною викладених джерел і актуальними проблемами. Кваліфікаційна робота є завершеним дослідженням обраної

проблеми, відповідає усім вимогам щодо дисертації і містить вагомий доробок у розв'язанні важливих і актуальних наукових проблем. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії», затвердженого Кабінетом Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21 березня 2022 р. № 341 та від 19 травня 2023 року № 502). На мою думку, дисертант заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія і археологія.

Офіційний опонент:

Кандидат історичних наук,
асистент кафедри історії України
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Олександр Филипчук